

BOGDAN KRIZMAN

Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine

Ivo Andrić nije bio uspješan samo na polju književnosti nego je bilježio uspjehe i u diplomatskoj karijeri. U ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu ušao je relativno mlad,¹ na preporuku ministra dra Tugomira Alaupovića, koji je Andrića poznavao kao profesor iz Andrićevih đачkih klupa gimnazije u Sarajevu.² Bio je odmah postavljen za vicekonzula III klase generalnog konzulata Kraljevine SHS u New Yorku (12. ožujka 1920), no nikada nije otišao u New York, nego je 1. travnja iste godine započeo karijeru kao pisar poslanstva pri Vatikanu. Vicekonzul III klase generalnog konzulata u Bukureštu postao je 1. listopada 1921, a 12. siječnja 1923. vicekonzul II klase generalnog konzulata u Gracu. Tu nastaje prekid u njegovoj karijeri, budući da Andrić nije bio završio sveučilišne studije i stoga, bez diplome — po novom zakonu o činovnicima građanskog reda — nije mogao ostati u diplomatskoj službi pa 31. prosinca iste godine napušta (privremeno!) »Žutu kuću« (popularni naziv za ondašnje beogradsko ministarstvo vanjskih poslova) da bi završio studij. Odlazi u Grac i vraća se iduće godine s doktoratom obranivši tezu: Razvitak duhovnog života u Bosni pod utjecajem turske vladavine.³ Mladi Andrić je u ministarstvu zasigurno bio dobro primljen, zahvaljujući svom djelovanju pred rat i stradanju u toku rata 1914—1918. Zanimljivo je što sâm o tome piše u pismenoj predstavi (Beograd 1. XI 1922) upućenoj odboru Narodne skupštine za priznanje nacionalnog rada:

¹ Čini se da je Andrić rođen 9. a ne 10. listopada 1892. od oca Antuna i majke Katarine rođ. Pejić. Dakle, ušao je u diplomaciju s nenavršenih 28 godina. Po najnovijim podacima čini se da je Alaupović kao ministar vjera ponudio Andriću mjesto sekretara u tom ministarstvu i da je Andrićevo imenovanje uslijedilo 12. IX 1919, a da je zatim (1920) prešao u ministarstvo vanjskih poslova. Usp. *Miroslav Karaulac*, *Pesnici; fantaste i lude*, OKO, br. 137, god. V, 16—30. VI 1977, 17.

² »To sve nije išlo tako brzo — pričao je mnogo kasnije Andrić K. Dimitrijeviću — jer sam odmah posle rata imao retku sreću da zahvaljujući mom gimnazijskom profesoru i kasnijem ministru vera dr Tugomiru Alaupoviću rano dobijem lepo zaposlenje u Ministarstvu inostranih dela [...]« (*Kosta Dimitrijević*, *Razgovori i čitanja Iva Andrića*, Prilozi za biografiju velikog pisca, Beograd 1976, 91).

³ »Nemojte se čuditi — govorio je Andrić K. Dimitrijeviću — zakon se i onda morao poštovati. Po tom činovničkom zakonu za moje mesto u Ministarstvu bilo je predviđeno završeno fakultetsko obrazovanje. I ja sam privremeno napustio službu [...] Doduše, po našem običaju beše tu dosta govorkanja iza leđa, ali su začutili kad se već sledeće godine vratih iz Graca sa doktoratom. Tada sam postavljen za sekretara u Ministarstvu inostranih dela, a potom se moja dalja diplomatska karijera može videti iz službenog dosijea« (*K. Dimitrijević*, n. dj., 92).

»[...] Još kao đak u Sarajevu, pre balkanskih ratova, sam bio osnivač i predsednik tajne omladinske organizacije koja je bila u vezi sa sličnim studentskim organizacijama u Beogradu i radila na tom da među srpskom i hrvatskom omladinom proširi i učvrsti ideju oslobođenja i ujedinjenja sa Srbijom. U procesu koji su austrijske vlasti vodile proti nekim članovima te organizacije (Pjanić — Ljubibratić) ja sam kompromitovan i zvan u nekoliko navrata na policiju i sud.

Docnije kao student na univerzitetu u Zagrebu i Beču, ja sam učestvovao u svim omladinskim pokretima i bio jedan od saradnika ili osnivača svih nacionalističkih listova, kao *Zora*, *Vihor* i dr. (da spomenem samo jedan napis iz tog vremena, koji je odmah posle balkanskih ratova izašao u *Viboru* pod naslovom: 'Kad će doći Kraljeve vojske?' i rad koga sam docnije odgovarao pred sudom).

Radi svega toga ja sam vrlo rano svratio na se pažnju austrijske policije. I, kad je objavljena mobilizacija — bio sam tada na lečenju u Splitu — ja sam bio među prvima koji su uhapšeni. Prošao sam tamnice splitsku, šibeničku i mariborsku. Tek posle godinu dana ja sam pušten ispod suđenja, ali ne i iz zatvora. Preveden sam prvo u Travnik pa posle u Zenicu (Bosna). Tu sam, interniran, ostao pod najtežim uslovima sve do juna 1917. g. Tada sam, i ako grudobolan, uzet u vojsku gde sam sa oznakom »politički sumnjiv« i s toga bez prava da budem u đačkoj četi, imao veoma težak položaj. U novembru 1917 mi je uspeo da dođem u Zagreb i da se, radi bolesti, privremeno oslobodim vojske. Sa Dr. Vladimirom Čorovićem i Nikom Bartulovićem i još nekoliko nac. radnika sam odmah nastavio progonima prekinuti rad. Pokrenuli smo *Književni Jug*, list u kom se po prvi put za rata pojavila ćirilica i koji je i inače značio mnogo za naš svet u ona teška vremena. Njegovo pokretanje i izdržavanje predstavljalo je za nas, koji smo se tek oslobodili progona i bili još pod vlašću vojnog zakona, nemalu opasnost i tražilo znatne žrtve. U isto vreme sam saradivao u *Glasi SHS* i *Jugosl. Njivi* koji su tada počeli da izlaze u Zagrebu. Bio sam član Odbora za ishranu gladne bosanske dece. I t. d. Od 29 oktobra 1918 dalje bio sam član Narodnog Vijeća (odsek za propagandu).⁴ Tu sam radio svim silama da se misao državnog ujedinjenja pod dinastijom Karađorđevića proširi i populariše u širokim masama. Tu sam ostao sve do marta 1919 kad sam se, premoren radom i iscrpen ratnim stradanjima, ponovno teško razboleo. Izlečen, u septembru 1919 sam stupio u državnu službu u kojoj se nalazim i danas.⁵

Ispunivši uvjete propisane zakonom, Andrić 15. rujna 1924. ponovo ulazi u službu i u njoj brzo napreduje: postaje sekretar sedme, pa zatim šeste grupe (31. XII 1925); za vicekonzula iste grupe generalnog konzulata u Marseilleu postavljen je 24. listopada 1926, no odlazi u Pariz na rad u tamošnji generalni konzulat, da bi ubrzo postao sekretar poslanstva u Madridu (10. IV 1928). Godinu dana kasnije premješten je u poslanstvo u Bruxellesu (4. VI 1929) gdje prima ukaz o unapređenju za sekretara pete grupe (19. IX 1929). Sekretar iste grupe Stalne delega-

⁴ Andrić nije bio član Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, nego je u tim danima »prevrata« u Zagrebu bio zaposlen u Sekciji za organizaciju i agitaciju Narodnog vijeća SHS u Zagrebu kojoj je bio na čelu dr B. G. Angjelinović.

⁵ Arhiv Jugoslavije u Beogradu, Fond Narodne skupštine Kraljevine SHS.

cije Kraljevine Jugoslavije pri Društvu naroda u Ženevi postaje 1. siječnja 1930. Kasnije je Andrić unaprijeđen u zvanje savjetnika četvrte grupe 2. stepena, da bi postao šef Odsjeka za Društvo naroda i zatim načelnik Političkog odjeljenja ministarstva (treće mjesto po važnosti u ondašnjem ministarstvu: ministar — pomoćnik ministra — načelnik Političkog odjeljenja). Za vrijeme Stojadinovićeve ministarovanja 1935—1939. (kao što je poznato, Milan Stojadinović je u tom vremenskom rasponu bio ne samo predsjednik vlade nego je — na zahtjev kneza Pavla — preuzeo i resor ministarstva vanjskih poslova, iako je u početku priželjkivao ministarstvo financija kao dodatno zaduženje) Andrić, 5. studenog 1937, postaje njegov pomoćnik uz istovremeno unapređenje u drugu grupu 2. stepena. S Andrićem kao službenikom Stojadinović je bio zadovoljan,⁶ a pošto je Stojadinović bio prisiljen da napusti kormilo predavši ostavku (4. II 1939),⁷ na Stojadinovićevo mjesto u ministarstvu vanjskih poslova — na zahtjev kneza Pavla — dolazi dotadašnji jugoslavenski poslanik u Berlinu dr Aleksandar Cincar-Marković, dobro viđen kod Nijemaca, a u Berlin odlazi, na početku ožujka 1939, kao novi izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar, Ivo Andrić⁸ i na tom položaju ostaje sve do napada Njemačke na Jugoslaviju 6. IV 1941,⁹ da bi se, zatim, na vlastiti zahtjev, s osobljem poslanstva, vratio u okupirani Beograd gdje je — povučen i penzioniran, ali spisateljski vrlo aktivan — dočekao oslobođenje.

Kao što je bilo dogovoreno na sastanku u Veneciji između Stojadinovića i talijanskog ministra vanjskih poslova grofa Galeazza Ciana (18. VI 1938),¹⁰ Ciano je ponovo došao u Jugoslaviju u siječnju 1939. i na Belju i u Beogradu često, dugo i povjerljivo razgovarao sa Stojadinovićem.¹¹ Govoreći općenito o vanjskopolitičkom položaju Jugoslavije, Stojadinović je ponovio šefu talijanske diplomacije da je Jugoslaviji prijeko potrebno da održava veze dobrog susjedstva i uske suradnje s Njemačkom; s druge strane Jugoslavija je pripravna da poboljša svoje odnose s Mađarskom. Načelne smjernice jugoslavenske vanjske politike u bliskoj budućnosti formulirao je tom prilikom ovako: sve naglašenije približavanje Rimu i, prema tome, Osovini; faktički istup iz Društva naroda opozivanjem delegacije iz Ženeve, i to u svibnju 1939; u blagonaklonom duhu ispiti-

⁶ Milan M. Stojadinović, Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata, Rijeka 1970, 514.

⁷ Opš. Dušan Biber, O padu Stojadinovićeve vlade, Istorija XX veka, Zbornik radova VIII, Beograd 1966, 5—71.

⁸ Dimitrijević na jednom mjestu (n. dj., 94) stavlja u usta Andriću pogrešan termin »ambasador« — što Andrić nije bio. Jugoslavija je pred rat imala svega dva ambasadora: Jovana Avakumovića u Bukureštu i Iliju Šumenkovića u Ankari. Jovan Dučić, koji je prvi postao ambasador (u Bukureštu), premješten u Madrid bio je vraćen u zvanje opunomoćenog ministra i izvanrednog poslanika. Opš. o Dučiću kao diplomatu: Kosta St. Pavlović, Jovan Dučić, Milano 1967.

⁹ Netočne su priče o Andriću da je on u znak protesta zbog potpisivanja i formalnog pristupa Jugoslavije Trojnom paktu 25. III 1941. dao ostavku na položaj jugoslavenskog poslanika u Berlinu. To su učinili Konstantin Fotić u Washingtonu i Milan Gavrilović u Moskvi.

¹⁰ Opš. Bogdan Krizman, Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941), Časopis za suvremenu povijest, I/1975, 76 i dalje.

¹¹ Rodolfo Mosca, L'Europa verso la catastrofe, volume secondo, Milano 1964, 28—35, Resoconto del viaggio in Jugoslavia e colloquio col Presidente del Consiglio Stojadinovic.

vanje mogućeg pristupa Jugoslavije paktu protiv Kominterne, osobito ako bi s njemačke strane došla aviza Jugoslaviji da bi takav pristup u Berlinu bio povoljno primljen. No, najveću su pažnju u tim svojim razgovorima poklonili Albaniji i pri tom je Stojadinović upozorio Ciana na dva moguća rješenja: 1) da kralja Zogua zamijene dostojnijom osobom na albanskom prijestolju, no ni sâm ne zna tko bi to mogao biti; 2) da Albaniju podijele Italija i Jugoslavija. Pri tom je dodao da ne može o tome u tom času raspravljati jer pitanje nije potanko proučio. Međutim, dok je Stojadinović govorio o *podjeli* Albanije, Ciano je uvijek govorio o *korekturama granice* prema Jugoslaviji!

Nakon Cianova odlaska Stojadinović je zatražio u ministarstvu da mu se izrade odgovarajući elaborati o Albaniji i pitanju podjele albanskog teritorija. Sačuvana su dva interna elaborata o tome: jedan višeg službenika ministarstva Ivana Vukotića od 3. II 1939; drugi njegova tadašnjeg pomoćnika Ive Andrića od 30. I 1939.¹²

Vukotić polazi od ovog: »Odmah, u samom početku, reći ću da je pr. saje-dinjenje severne i delova srednje Arbanije našoj zemlji, jedan od životnih interesa našega naroda. To bi bilo ostvarenje naših prirodnih aspiracija i zadovoljenje naših vekovnih želja.« Od razloga Vukotić navodi ove: 1) Albanski je narod u toku svoje historije bio oruđe tuđinske politike i tuđinskih ciljeva, i to turske, pa austrijske, a u posljednje vrijeme talijanske. Albanci nikada nisu bili solidarni s ostalim balkanskim narodima. S druge strane, nikada u nas nije bilo simpatija za njih. »U našim političkim i diplomatskim kombinacijama i našoj balkanskoj politici — piše Vukotić — uvek smo težili da suzbijemo sve arbanske zahteve za stvaranje nezavisne države, iz prostog razloga, što se ta država mogla stvoriti samo protiv nas i protiv naših nacionalnih težnji.« Pri tom Vukotić spominje i ovo: »Dok je Ambasadorska konferencija u Parizu određivala granice Arbanije, Pašić je jula meseca 1921 godine vodio razgovore sa Italijanima i bio pristao na podelu Arbanije između nas i Italije pod uslovom da dobijemo povoljnije rešenje nego što je to predviđano Londonskim ugovorom iz 1915 godine. Sa ovim predlogom nije bila saglasna naša ondašnja vlada, te do njegovog ostvarenja nije došlo. Prilikom naših pregovora sa Italijanima 1924 godine, italijanski državni potsekretar za spoljne poslove, Kontarini, stavio je u izgled podelu Arbanije, ili bar podelu interesnih sfera između naše zemlje i Italije. Kontarini je tom prilikom izjavio da je Arbanija najosetljivija tačka za italo-jugoslovenske odnose, pa kada bi se to pitanje povoljno rešilo nastala bi epoha mira i prijateljstva između Jugoslavije i Italije. Godine 1926 pravljani su poslednji put ozbiljniji pokušaji za sređivanje naših odnosa sa Italijom u arbanaškom problemu. I tada je stvar propala zbog više razloga.« »Postavlja se pitanje — nastavlja Vukotić — zašto su naši zvanični krugovi zazirali od podele Arbanije sa Italijom. Kao razlozi navodeni su, da Italiji kao velikoj sili i nealbanskoj državi ne treba dozvoliti da zakorači na Balkan. Istican je stari princip 'Balkan balkanskim narodima'. Nije se predviđalo ovako naglo ojačanje Italije i njenog međunarodnog

¹² Arhiv Jugoslavije, Fond Milana Stojadinovića, kut. 37. Njih spominje D. Biber u citiranoj monografiji (str. 19 i d.). Ovdje Andrićev referat donosimo u cijelosti, a i veći dio Vukotićeva.

značaja. Verovalo se da se Arbanija neće konsolidovati za dugi niz godina i da ćemo mi uspeti da u Arbaniji učvrstimo svoj položaj, a Italiju potpuno istisnemo. Nijedno od ovih predviđanja, na kojima je zasnovana naša politika nezavisnosti Arbanije, nije se ostvarilo. Baš naprotiv, sve se desilo obrnuto. Arbanija se konsoliduje i postaje centar iridente [sic!] za naše Arnaute. Italija je zakoračila na Balkan i drži ne samo Sazeno i preko njega Otrantski kanal, već kontroliše celokupnu administraciju u Arbaniji, građansku i vojnu. To je fakt preko koga se ne može preći i koji se ne može sporiti. Pri takvom stanju stari prosto je i jasno da je naš interes da Italija umesto cele Arbanije drži samo jedan deo. Kada nikakvih drugih razloga ne bi bilo za podelu Arbanije, dovoljan bi bio samo ovaj.« 2) Samim svojim geografskim položajem Arbanija je — po Vukotiću — smetnja ekonomskom razvitku jugoslavenske države, a podjelom Arbanije naša suhozemna granica smanjila bi se za oko 300 kilometara. 3) Albanska država i monarhija privlačiv su centar za znatan broj Albanaca koji žive kod nas duž same granice. Zauzimanjem i prisajedinjenjem sjeverne Arbanije ubila bi se albanska iredenta, opasna za naše južne krajeve. Borbeni albanski elemenat na našem teritoriju bio bi obuhvaćen s istoka i zapada i osuđen na lakšu asimilaciju. 4) Kad god je bilo riječi o podjeli Arbanije, naši maksimalni zahtjevi dopirali su do doline rijeke Škumbe. Svakako, linija Struga—Libražd—Elbasan—Drač zadovoljila bi potpuno naše zahtjeve. Na tom teritoriju živi oko 400.000 stanovnika, od kojih 130.000 katolika, 50.000 pravoslavnih, a ostatak oko 200.000 muslimana. »Podela Arbanije i prisajedinjenje njenih severnih i središnjih krajeva našoj Kraljevini bio bi jedan veliki naš nacionalni uspeh i ostvarenje naših prirodnih aspiracija. Pobjoljšao bi se naš strateški položaj na tome delu granice. Postigle bi se neocenjive ekonomske koristi i prirodnom vezom spojile bi se dve značajne oblasti, Zetska i Vardarska. Likvidirala bi se arbanaška iredenta [!] i arbanaška država, koja je bila zamišljena i stvorena od naših neprijatelja.« Zato Vukotić i zaključuje da treba iskoristiti povoljnu situaciju i podjelom Arbanije dovršiti jedno veliko narodno djelo.

Andrićev elaborat — što ga donosimo vjerno originalu — broji 12 strojem otkucanih stranica teksta ćirilicom, uz prvu na kojoj je pregled sadržaja (svega 13 stranica). Elaborat je podijeljen na deset poglavlja, a na uvodnoj je stranici vlastoručna Stojadinovićeveva napomena: »Referat g. Andrića 30. I. 1939.«

I BALKANSKI RAT I ARBANIJU

Izlaz srpske vojske na Jadran.

Prema tajnom dodatku Ugovora o savezu između Bugarske i Srbije od 29 februara 1912 godine, Srbiji je priznato pravo na dotadašnje turske teritorije *severno i zapadno* od Šar-planine. U vezi sa ovom odredbom, a težeći da svojoj zemlji osiguraju izlaz na more, srpske trupe izbile su 15 novembra 1912 godine na Lješ i postepeno zaposele celu severnu Arbaniju do Tirane i Drača. U londonskom »Tajmsu« izašla je 25 novembra izjava Pašića da Srbija traži Drač sa većim hinterlandom.

Stvaranje autonomne Albanije.

Međutim Konferencija Ambasadora u Londonu donela je, 20 decembra 1912 godine, odluku o stvaranju autonomne Albanije, dajući Srbiji samo pravo na trgovački izlaz na Jadransko more.¹³ Ista Konferencija odlučuje 20 marta 1913 godine da se Skadar ustupi Albaniji. Crna Gora odbila je da primi odluku velikih sila; u tome je podržava Srbija, koja šalje svoje trupe da pojačaju opsadu Skadra. Velike sile rešile su (21 marta) da izvrše pomorsku demonstraciju, od koje se uzdržala samo Rusija. Austro-ugarske, engleske, francuske, nemačke i italijanske krstarice, okupljene kod Barija, primorale su srpske trupe da se povuku sa položaja kod Skadra.

Blokada crnogorske obale.

Sile su objavile 10 aprila blokadu crnogorskih obala, ali crnogorska vlada produžava opsadu Skadra, koji kapitulira 20 aprila. Kralj Nikola ipak je primoran na popuštanje i 4 maja, u jednom telegramu upućenom ser Edvardu Greju, predao je sudbinu Skadra u ruke sila. Međunarodna okupacija Skadra trajala je sve od 5 maja 1913 do početka svetskog rata.

II DEOBA INTERESNIH SFERA U ARBANIJI IZMEĐU SRBIJE I GRČKE

I ako je pod presijom velikih sila a na prvom mestu Austrije morala da se povuče sa Jadrana i iz severne Albanije, Srbija ne prestaje da gubi nadu.

U deklaraciji, koja je tajni dodatak Ugovoru o savezu između Grčke i Srbije od 19 maja 1913 godine, podeljene su interesne sfere između Grčke i Srbije u tek stvorenoj autonomnoj Albaniji. Teritorija koja se nalazi na severu od utoka reke Semeni u more, zatim tokom ove reke do ušća Devoli, zatim tokom Devolija do planine Kamne — spadala je u srpsku sferu uticaja. Južni deo Albanije, od ove linije, spadao je u grčku uticajnu sferu. Na slučaj nemira u Albaniji dve zemlje su imale da se sporazumeju o držanju koje će zauzeti. Ovo su maksimalni zahtevi koje smo u jednom pisanom dokumentu izneli prema Albaniji.

III LONDONSKI PAKT I ARBANIJA

Londonski pakt zaključen 26 aprila 1915 godine između Francuske, Velike Britanije, Rusije i Italije¹⁴ imao je sledeće odredbe odnosno Albanije:

1) U primedbi čl. 5 rečeno je: »Četiri savezne Sile dodeliće niže nabrojane jadranske zemlje Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori: [...] Na donjem Jadranu (u krajevima koji interesuju Srbiju i Crnu Goru) čitavu obalu od rta Planke do reke Drima sa važnim pristaništima Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulcinj

¹³ Opš. *Dimitrije Đorđević*, Izlazak Srbije na Jadransko more i Konferencija ambasadora u Londonu 1912, Beograd 1956.

¹⁴ Opš. *Milan Marjanović*, Londonski ugovor iz godine 1915, Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917, Zagreb 1960.

i Sv. Ivan Medovanski [...] pristanište Drač biće dodeljeno nezavisnoj muslimanskoj državi Arbaniji.«

2) u čl. 6 veli se: »Italija će dobiti u potpuno vlasništvo Valonu, ostrvo Saseno a osim toga još i dosta prostranu teritoriju potrebnu za njihovu odbranu, t.j. deo između reke Vojuše na severu i istoku a na jugu do Himare.«

3) u članu 7 veli se: »Ako bi došlo do formiranja jedne male autonomne i neutralne države Arbanije, Italija se neće protiviti želji Francuske, Velike Britanije i Rusije, da se severni i južni krajevi Arbanije podele između Crne Gore, Srbije i Grčke.«

»Italija će dobiti pravo da rukovodi spoljnim poslovima Arbanije.«

Još u 1915 godini, velike sile dakle usvajaju princip deobe Arbanije i priznaju da u Arbaniji imaju svoje interese Italija, Srbija i Grčka. Dok se ovim dvema balkanskim zemljama daje pravo na ispravku granice, Italiji se ustupa Valona kao i protektorat nad okrnjenom Arbanijom.

IV ARBANIJU NA KONFERENCIJI MIRA

Gledište velikih sila.

Na Konferenciji mira, savezničke sile (Francuska, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države) predložile su najpre za Arbaniju, na severu i istoku, one granice koje su bile utvrđene na Londonskoj konferenciji 1913 godine; priznaju potpun suverenitet Italije nad Valonom i potrebnim zaleđem i daju Italiji mandat za administraciju slobodne arbanske države pod kontrolom Društva Naroda. (Memorandum od 9 decembra 1919 godine.)¹⁵

Naše gledište.

(Protiv mandata Italije. Za nezavisnu Arbaniju. Argumenti za ispravku granice i uzimanje Skadra i severne Arbanije.)

U našem odgovoru od 8 januara 1920 godine¹⁶ mi smo pobijali predlog za davanje Italiji mandata nad Arbanijom, navodeći da bi to bilo ponavljanje slučaja Bosne i Hercegovine. »Ovo rešenje, veli se u našem odgovoru, stvorilo bi u korist Italije ofanzivnu granicu protiv naše države, koja bi bila lišena sredstava da se brani. Ono bi značilo u jednu ruku ofanzivno preimućstvo, a u drugu savršenu strategijsku podložnost.«

Mi smo tražili, iz ekonomskih i strategijskih razloga, da se izvrši prema nama ispravka granice (u srednjem toku Drima, na Bojani i u pogledu plemena Klimenta i Kastrata) koju je odredila Londonska konferencija od 1913 godine. Izuzev ove korekcije, naša Delegacija je izjavila da je najbolje rešenje, ako se Arbanija učini nezavisnom državom u granicama od 1913 godine, i sa autonomnom administracijom.

¹⁵ *Ferdo Šišić*, *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu*, Zbirka akata i dokumenata, Zagreb 1920, 41–51; *Jadransko pitanje, Od Pariza do Rapala* (zvanični dokumenti), Beograd 1924, 5–14.

¹⁶ *F. Šišić*, n. dj., 52–60; *Jadransko pitanje, Od Pariza do Rapala*, 43–51.

U slučaju da to rešenje ne bi bilo prihvaćeno ili ako bi južni deo Albanije pripao drugim državama, naša Delegacija tražila je za nas severni deo Albanije do Drima. »Naša država ima starih prava na ove krajeve, veli se u našem memorandumu. Skadar je bivša prestolnica srpskih vladara. Naš je narod prolio potoke krvi za Skadar a naročito u ratu 1913 godine koji je stajao Srbiju više hiljada njenih vojnika a Crnu Goru jednu trećinu njene vojske. Da udovolji željama Velikih Sila, srpske i crnogorske trupe ispraznile su 1913 godine Skadar i severnu Albaniju. Austrija, mobilisajući vojsku, zapretila je ratom. Skadar je mogao pripasti Crnoj Gori da je ova pristala da Lovćen ustupi Austriji, ili da bude neutralizovan. Ali Crna Gora je odbila da ustupi Austriji ovaj važan strateški položaj.«

»Drimska dolina sa Skadrom čini geografsku i ekonomsku celinu sa Crnom Gorom i pograničnim krajevima Srbije. Za srednju Srbiju i za Crnu Goru Drimska je dolina jedini direktan i najkraći prirodni put na Jadran. Važna železnica Dunav—Jadran treba da prođe dolinom Drima. Ambassadorska konferencija u Londonu od 1913 godine priznala je Srbiji to pravo pristupa na more.«

»Skadar je u vezi i sa pitanjem reke Bojane, koja otvara prirodni put crnogorskoj trgovini na more. Još prema Berlinskom ugovoru Crna Gora uživa pravo slobodne plovidbe na Bojani. Skadarsko jezero pripada najvećim delom Crnoj Gori. Zbog turske nemarnosti, najbolje crnogorske zemlje još su uvek potopljene vodom Skadarskog jezera. S toga našu državu interesuje u najvećoj meri regulacija Bojane i Drima ne samo zbog plovidbe na Bojani, nego i zato što bi se na taj način isušilo 12 do 20.000 hektara najplodnije zemlje, i isto toliko bi bilo ameliorirano. Dve trećine ove zemlje pripada Crnoj Gori.«

Italijansko gledište.

(Prema memorandumu od 10 januara 1920.)¹⁷

- 1) Italija traži od Društva Naroda mandat da administrira nezavisnu arbansku državu.
- 2) Arbanske granice na severu i istoku biće one koje su bile utvrđene na Konferenciji u Londonu. Južna granica biće predmet ispitivanja.
- 3) Grad Valona biće dodeljen Italiji u potpun suverenitet sa potrebnim zaleđem za njegovu odbranu i za ekonomski razvitak.

Saveznici pristaju da se Skadar i severna Albanija priključe Jugoslaviji.

Predlažući jedno opšte rešenje jadranskog pitanja Klemanso je, u svojstvu predsednika Konferencije mira, rekao 13 januara 1920 godine Pašiću i Trumbiću, a u vezi sa ustupanjem Rijeke Italiji, sledeće: »Prema tome, država S.H.S. uspeće se na vrhunac svoje moći, pa još kad bude imala Skadar, Drim i Sv. Jovana Medovanskog.«¹⁸

Niti je bio na to pristao, s tim da Italija zadrži Valonu i da dobije mandat nad Albanijom.

¹⁷ F. Šišić, n. dj., 62–71.

¹⁸ F. Šišić, n. dj., 83; Jadransko pitanje, Od Pariza do Rapala, 73.

Naš poslednji odgovor Konferenciji mira.

U poslednjem našem odgovoru Konferenciji mira od 14. januara 1920. godine¹⁹ mi smo i dalje ostali na stanovištu, da bi najbolje rešenje bilo da se administracija Albanije, u granicama određenim 1913. godine, poveri lokalnoj, autonomnoj vladi, bez ingerencije bilo koje tuđe sile. A ako rešenje ne bude prihvaćeno, već se odluči davanje delova arbanske teritorije drugim državama, naša delegacija tražila je deo severne Albanije (prilažući jednu kartu sa obeleženom granicom), za koji je obećala autonoman režim.

Gledište pok. Pašića.

Kada je izgledalo kao sigurno da će saveznici dopustiti Italiji da se učvrsti u srednjoj Albaniji, predsednik naše delegacije Pašić krajem 1919. godine obavestio je vladu u Beogradu da je došao momenat, da prisiljeni prilikama menjamo našu politiku prema Albaniji. U tom pismu se veli:

»Pošto ne možemo da vaspostavimo stanje u Albaniji kakvo je bilo pre evakuacije naše vojske i prve države Esad paše, usled nadiranja Italije i podržavanja Italije od strane Sila; pošto Sile hoće da primene Londonski ugovor i neće biti Albanije kakvu smo mi branili, već će saveznici dati Italiji Valonu sa hinterlandom i protektorat nad izvesnim delom Albanije, — to, pod takvim okolnostima, mi moramo da tražimo druge i bolje granice prema arbanskim teritorijama, koje će potpasti pod italijanski protektorat.«

»*Minimum* koji ćemo od saveznika primiti ovaj je: granica duž Crnoga Drima do ušća u Beli Drim a odatle Velikim Drimom do mora.«

»*Maksimum* moramo tražiti zato, kako bi Italija dobila što manje teritorije. Taj maksimum naših pretenzija bio bi: reka Mat do njenog izvora a otuda pravo ka istoku do Crnog Drima. Dakle Mat i Drim bili bi naše granice prema italijanskom protektoratu.«

V ITALIJANSKA OKUPACIJA ARBANIJE POSLE RATA I DEFINITIVNO POVLAČENJE POSLE NEUSPEHA KOD VALONE

Po svršetku rata, na osnovu jedne međusavezničke vojne odluke, italijanske trupe okupirale su celu teritoriju Albanije, pa čak i onaj severni deo koji je nama bio priznat u Londonskom paktu. Jedino je Skadar bio pod zajedničkom okupacijom francuskih i italijanskih trupa.

Zbog neprijateljskog stava koji je Italija bila zauzela u to vreme prema državi S.H.S. mi smo tu italijansku vojničku okupaciju Albanije smatrali kao najveću opasnost po našu egzistenciju.²⁰ Na arbanskom terenu povedena je jedna oštra borba između nas i Italije. Italijani su odatle pokretali crnogorsko i makedonsko pitanje, kao i ideju o Velikoj Albaniji do Kačanika. Mi smo protiv njih vodili čas potajnu čas javnu akciju, pridobijajući za pare arbanske prvake i služeći se idejom »nezavisne Albanije« i »Balkan balkanskim narodima«.

¹⁹ F. Šišić, n. dj., 99–102 (nešto izmijenjena verzija); Jadransko pitanje, Od Pariza do Rapala, 92–96.

²⁰ Opš. Bogdan Krizman, Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941, Diplomatsko-historijski pregled, Zagreb 1975, 22 i dalje.

Nezadovoljstvo arbanaškog stanovništva, koje smo i mi podržavali, primoralo je Italijane da početkom 1920 godine povuku svoje trupe iz unutrašnjosti Albanije i da se zadrže samo oko Valone, odakle će takođe u junu iste godine biti primorani da se povuku, sklopivši jedan sporazum sa tiranskom vladom o evakuaciji celokupne arbanske teritorije izuzev ostrva Sasena.

Do evakuacije Albanije došlo je dakle zbog organizovanog otpora Albanasa, ali ne treba gubiti iz vida da je u to vreme Italija bila politički i vojnički vrlo slaba. I danas ima Albanasa koji misle da bi mogli isterati Italijane iz Albanije kad god hoće. To samopouzdanje je fatalno za njih, jer ne vide da današnja fašistička Italija nije ono što je bila 1920 godine pod parlamentarnim vladama Nitija, Đolitiija i Fakte.

VI ARBANIJA PRED KONFERENCIJOM AMBASADORA

Pošto je evakuacijom Albanije od strane italijanskih trupa bila raščišćena situacija na terenu, Konferencija Ambasadora mogla je u novembru 1921 godine doneti odluku o priznanju Albanije kao nezavisne i suverene države.²¹ Mesto ranijih obećanja odnosno Valone i mandata nad Albanijom, velike sile priznale su Italiji samo njen specijalni interes za održanje arbanske nezavisnosti. Albanija je ušla i u Društvo Naroda, sa nadom da će joj to još više obezbediti njenu nezavisnost.

Pred Konferencijom Ambasadora još jednom smo uzalud pokušali da dobijemo ispravku granice prema Skadru i prema Drimu, navodeći za Skadar istorijske, a za Drim ekonomske i saobraćajne razloge. Francuski ekspert na Konferenciji, Laroš, ovako nas je težio: »Kraljevska vlada je pogrešila, što nije usvojila, u svoje vreme, francuski predlog o podeli Albanije. Pašić se bio sa tim složio, ali je vlada u Beogradu to odbila.« Da ne bi dakle pustili Italijane u Valonu, mi smo se morali odreći Skadra i granice do Drima.

Pošto smo mi stalno zastupali ideju o nedeljivosti arbanske teritorije kako je ona određena 1913 godine, kao i o nezavisnosti Albanije, moglo bi se pretpostaviti da nas je ovo rešenje Konferencije Ambasadora zadovoljilo. To međutim nije slučaj. Teškoće u našim odnosima sa Albanijom, kao i u našim odnosima sa Italijom zbog Albanije redaju se i dalje i pored proglašenja Albanije nezavisnom državom i članom Društva Naroda.

Miriditska republika.

Dok je Konferencija Ambasadora rešavala o granicama Albanije i o organizovanju njene nezavisnosti, mi smo, polovinom 1921 godine, potpisali sa prvacima Miridita ugovor o saradnji. Bilo je predviđeno obrazovanje slobodne miriditske države, koju će braniti vojne snage S.H.S. i čije će interese u inostranstvu zastupati vlada u Beogradu. Vlada u Tirani ugušila je ovaj pokret, a mi smo bili optuženi i osuđeni pred Društvom Naroda.

²¹ Opš. *Živko Avramovski*, *Albanske države od 1912. do 1939. godine* – u zborniku rasprava: *Iz istorije Albanaca*, Zbornik predavanja, Beograd 1969, 153 i dalje.

VII RIMSKI PAKT, PAŠIĆ, MUSOLINI I ARBANIJA

Rimski pakt iz januara 1924 godine, po svome duhu, nametao je i Rimu i Beogradu poštovanje nezavisnosti i princip nemešanja u unutrašnje stvari Albanije, kao i međusobno obaveštavanje o događajima u Albaniji.²² To međutim nije smetalo da italijanska vlada potpomogne Fan Nolja, u junu 1924 godine, da izvede pobunu protiv Ahmet Zoga, niti pak našoj vladi da iste godine u decembru omogući Ahmet Zogu da izvrši sa naše teritorije upad u Albaniju i preuzme vlast.²³ Ni Rim ni Beograd nisu mogli odoleti intrigama i zahtevima svojih arbanskih »prijatelja«, koji su tražili pomoć za održanje ili dolazak na vlast i obećavali vernost i saradnju, a prvom prilikom menjali orijentaciju.

VIII TIRANSKI PAKT I STANJE KOJE JE ON STVORIO

Pok. Pašić dajući uputstva našim predstavnicima za rad u Albaniji govorio im je: mi hoćemo nezavisnu Albaniju, ali slabu i nesređenu Albaniju. Vreme je pokazalo, da ovo nije bilo moguće održati. Slaba i nesređena Albanija morala je potražiti pomoći i zaštite tamo gdje ih je mogla naći. Režim koji je bio ugrožen od Italije, obraćao se nama, a onaj koga smo mi hteli srušiti tražio je zaštite od Italije.

Slaba i nesređena Albanija zatražila je 1926 godine zaštitu i pomoć Italije. Ahmet Zog dobio je prvo garantiju za svoj režim, a zatim je pristao u 1927 godini na zaključenje Vojnog saveza na 20 godina, primio je stotine i stotine miliona lira za javne radove, ekonomski i finansijski Albaniju sasvim potčinio Italiji, primio mnoge italijanske instruktore. Stvoren je dakle odnos koji mnogo liči na onaj protektorat, protiv koga smo se borili na Konferenciji mira.²⁴

Ono što nas je poslednjih godina najviše ugrožavalo iz Albanije, bila je vojna organizacija, vojna utvrđenja i iredentistička akcija. Svuda smo videli opasnost od italijanske akcije i onu »ofanzivnu granicu« protiv koje smo se borili pred saveznicima u Parizu, kada su predlagali da se Italiji dâ mandat u Albaniji.

Na ovom mestu od interesa je spomenuti, da smo samo mi protestovali i borili se protiv italijanske penetracije u Albaniji i na Balkan. Nijedna druga balkanska zemlja nije nas u tome podržavala. Dve sredozemne pomorske sile, Francuska i Engleska, nisu se bunile protiv zatvaranja Jadranskog mora. Šta više, Osten Čemberlen, na sastanku sa Musolinijem u Livornu, u 1926 godini, dao je pristanak na Tiranski pakt. A svi francuski predstavnici u Tirani stalno su davali savete Kralju Zogu da ne dolazi u sukob sa Italijanima.

²² Opš. B. Krizman, Vanjska politika . . . , 38 i dalje.

²³ Opš. Ž. Avramovski, n. dj., 162 i dalje.

²⁴ Opš. Giovanni Zamboni, Mussolinis Expansionspolitik auf dem Balkan, Italiens Albanienpolitik vom 1. bis zum 2. Tiranapakt im Rahmen des italienisch-jugoslawischen Interessenkonflikts und der italienischen imperialen Bestrebungen in Südosteuropa, Hamburg 1970.

IX ITALIJANSKO-JUGOSLOVENSKI PAKT O PRIJATELJSTVU OD 25 MARTA 1937 GODINE

Italija i Jugoslavija vodeći jedna prema drugoj prijateljsku politiku mogu se sporazumeti u Arbaniji na sledećoj bazi: Italija ima svoj životni interes u Valoni, taj deo arbanaške obale ne sme da bude od nas ugrožen; mi taj interes treba da shvatimo i da ga poštujemo. Životni interes Jugoslavije jeste da ne bude ugrožena na granici prema Južnoj Srbiji, niti prema Kosovu (naseljenom Arbanasima) niti prema Skadru i Crnoj Gori. O ovome se nesumnjivo vodilo računa kada je u tajnom protokolu uz pakt o prijateljstvu predviđeno da će se obustaviti dalje utvrđivanje u zonama Libražda i Milotija. Što se tiče ekonomsko-finansijske akcije u Arbaniji, mi za nju nemamo, niti želimo da ulažemo neka naročita sredstva. Italijani ostaju dakle bez konkurencije i bez prigovora s naše strane, razume se pod uslovom da ostanu u granicama druge tajne obaveze koju su pre dve godine uzeli prema nama a naime da u političkom, ekonomskom ili finansijskom pogledu neće tražiti nikakve specijalne koristi koje bi direktno ili indirektno kompromitovale nezavisnost arbanske države.

Na taj način pakt o prijateljstvu od 25 marta 1937²⁵ stvorio je jedan snošljiv »modus vivendi« između nas i Italije na arbanaškom terenu, na kome smo se ranijih godina toliko sukobljavali i sumnjičili.

Drugo je pitanje, da li bi ovo primirje u Arbaniji moglo izdržati probe neke teže i komplikovanije situacije u Sredozemnom moru ili na Balkanu.

X ODRŽANJE ILI PROMENA STATUS KVO-A

Nezavisnost Arbanije je umanjena, ali nije uništena.

Nezavisnost jedne zemlje prema inostranstvu je uvek jedan relativan pojam. S obzirom na okolnosti, ta nezavisnost je potpunija ili je umanjena. Za Arbaniju se danas ne može kazati da je njena unutrašnja i spoljna politika nezavisna od Italije. Pa ipak ona se u međunarodnoj zajednici smatra kao nezavisna država. Međunarodno-pravno, arbanska morska obala nije italijanska, već je pod suverenitetom jedne balkanske države. Italija još nije zakoračila na Balkan. Ona ima suvereni deo teritorije u Zadru, ali joj on ne pruža mogućnost za dalje razvijanje. U Arbaniji Italija ima uticaja, ali nema slobodu akcije kao na svojoj teritoriji. Arbanasi se ipak odupiru njenoj penetraciji, čine joj teškoće, usporavaju je.

»Balkan balkanskim narodima«.

Tradicionalna politika Srbije je »Balkan balkanskim narodima«. Ovaj princip upotrebljavan je u svoje vreme u borbi protiv Otomanske Imperije i Austro-Ugarske Monarhije. Jugoslavija se njime uspešno služila protiv odredaba Londonskog pakta koji je Italiju uvlačio u Dalmaciju i Arbaniju. U primeni tog principa mi smo uvek videli najbolju zalogu za mir na Balkanu, za saradnju među balkanskim narodima, za normalan razvoj balkanskih naroda. Prisustvo jedne velike sile na Balkanu to su otvorena vrata intrigama i zavojevanjima.

²⁵ Opš. *Živko Avramovski*, Problem Albanije u jugoslovensko-italijanskom sporazumu od 25. III 1937. god., *Historijski pregled*, god. IX, 1963, 1, 19–31; B. Krizman, Vanjska politika ..., 92 i dalje.

Ekspanzija Italije.

Da li je moguće da Italija, postajući suvereni gospodar južne i srednje Arbanije, ostane samo na tom uzanom primorskom pojasu? Mi u to nismo verovali pre 20 godina, kada su velike sile nudile Italiji Valonu sa hinterlandom. U to nam je još teže verovati danas kada Italija pokazuje toliki dinamizam i smelost u svojoj spoljnoj politici.

Jedan opasan presedan.

Uzimanje jednog dela balkanske teritorije od jedne vanbalkanske velike sile, bez ikakve etničke podloge, predstavlja za sve balkanske narode pa i za nas jedan opasan presedan. Druge velike sile sa drugih pravaca mogu se pojaviti sa sličnim pretenzijama. Posebno slučaj Italije u Arbaniji za nas je opasan jer je Londonskim paktom, u kom je prvi put južna Arbanija priznata Italiji, toj istoj Italiji bila priznata i severna Dalmacija. Presedan za oživljavanje odredaba Londonskog pakta na jednom sektoru Balkana, otvara vrata za oživljavanje i drugih odredaba.

Podela Arbanije.

Pri proceni celog ovoga pitanja treba imati u vidu da na svaki način moramo gledati da izbegnemo bilo otvoren bilo prikriven sukob sa Italijom. Isto tako treba izbeći i to da Italija sama okupira celu Arbaniju i da nas ugrozi na vrlo osetljivim mestima, prema Boki Kotorskoj i prema Kosovu.

S obzirom na sve što smo rekli napred, za nas bi podela Arbanije mogla doći u obzir samo kao jedno nužno i neizbežno zlo kome se ne može odupreti, i kao jedna velika šteta iz koje treba izvući onoliko koristi koliko se da, tj. od dva zla izabrati manje.

Naše kompenzacije.

Te kompenzacije nalaze se u materijalu koji je pre 20 godina izrađivan, kada se postavljalo pitanje deobe Arbanije.

Maksimum koji smo u svoje vreme tražili jeste granica koja bi išla rekom Mata i Crnog Drima i koja bi nam dala strategisko osiguranje Crne Gore i Kosova. Morali bi isto tako osigurati kotline Ohridskog i Prespanskog Jezera, priključujući Podgradec i slovenska sela Golog Brda, kao i ona između Prespe i Korče.

Uzimanje Skadra moglo bi u tom slučaju biti od velike moralne i ekonomske važnosti. To bi nam omogućilo izvođenje velikih hidrotehničkih radova i dobijanje plodnog zemljišta za ishranu Crne Gore. Severna Arbanija u okviru Jugoslavije dopustila bi stvaranje novih saobraćajnih veza Severne i Južne Srbije sa Jadranom.

Podelom Arbanije nestalo bi privlačnog centra za arbanашku manjinu na Kosovu, koja bi se, u novoj situaciji, lakše asimilovala. Mi bi eventualno dobili još 2—300.000 Arbanasa, ali su oni većinom katolici čiji odnos sa Arbanasima muslimanima nikad nije bio dobar. Pitanje iseljavanja Arbanasa muslimana u Tursku takođe bi se izvelo pod novim okolnostima, jer ne bi bilo nikakve jače akcije da se to sprečava.